

Δογματικός Πλουραλισμός καὶ Κανονικὴ Περιεκτικότητα

Τὸ οὐτοπικὸ δόγμα τῆς ἐκτὸς τόπου καθολικότητας

Εἰρήνης Π. Χριστινάκη-Γλάρου*

Εἶναι γενικῶς ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Προτεσταντισμὸς, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό, ἐξ ὀρισμοῦ δὲν ἀποτελεῖ ἱστορικὴ ὄντοτητα, ἀλλὰ ἱστορικὸ φαινόμενο¹ μὴ ἐπιδεχόμενο ἀναλυτικὸ ὄρισμό, παρὰ μόνον συνθετικὸ ἢ γενετικὸ². Ὁ Ἰω. Καρμίρης ὀρίζει τὸν Προτεσταντισμὸ ὡς τὸ κοινὸ ὄνομα καὶ τὸν κοινὸ χαρακτηρισμὸ «πασῶν τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν καὶ κοινοτήτων, τῶν προεληθουσῶν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως τοῦ 15^{οῦ} αἰῶνα καὶ μετέπειτα»³.

Ἡ μεταρρυθμιστικὴ κίνησις τοῦ Προτεσταντισμοῦ βασίζεται στὴ γενικὴ ἀρχὴ τῆς διαρκοῦς κίνησις, ἀνανέωσης καὶ ἀναθεώρησης τοῦ τρόπου ζωῆς καὶ σκέψεως⁴. Ἐν τῇ γενέσει τοῦ ὁ Προτεσταντισμὸς κατεργάστηκε μὲ δυναμικὰ μέσα τὸν πλήρη χωρισμὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς

* Ἡ Εἰρήνη Χριστινάκη-Γλάρου εἶναι Καθηγήτρια Κανονικοῦ Δικαίου τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Ν. Ματσούκας, *Ὁ Προτεσταντισμὸς*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 27.

2. Ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀναλυτικοῦ καὶ συνθετικοῦ ὀρισμοῦ ὀφείλεται στὴν καντιανὴ κριτικὴ τοῦ καθαρῶν λόγου. Ὁ πρῶτος ἀποδίδει τὴν οὐσία τῆς ἔννοιας κἀνοντας μνεῖα στὰ πρωτογενῆ γνωρίσματά της. Ὁ δεῦτερος ἀπαριθμεῖ τὰ οὐσιώδη, ἀναγκαῖα καὶ προϋπάρχοντα αὐτῆς στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὅποια γεννήθηκε. Ὁ ἀναλυτικὸς καθιστᾶ μία ἔννοια σαφῆ, ὁ δεῦτερος δημιουργεῖ μία σαφῆ ἔννοια. L. W. Beck, "Kant's Theory of Definition", *The Philosophical Review* 65, 2 (1956) [Duke University Press], σσ. 179-191.

3. Ἰω. Καρμίρης, «Προτεσταντισμὸς», *ΘΗΕ* 10 (1960) 671-674, ἐδῶ: 671. Πρβλ. J. Lindsay, *Encyclopedia of Religion* 11, Machillan Reference USA 2005, σ. 7446, ὅπου ἀναφέρεται ὡς παγκοσμίως ἀποδεκτὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνησις τῆς δυτικῆς χριστιανοσύνης, τῆς ὁποίας ἡ ἀπαρχὴ τοποθετεῖται τὸν 16ο αἰῶνα.

4. Ν. Ματσούκας, *ὁ.π.*, σ. 29.

καί τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας⁵. Ἀποσκοπώντας στήν ἄμεση πολιτική ἀποδυνάμωση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀνέπτυξε ἀκτιβιστική πολεμική κατά τοῦ συστήματος ὀργάνωσης καί διοίκησής της. Ἡ κατάλυση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος ὑπῆρξε ἀπολύτως ἔκνομη στή βάση τοῦ *jus canonicum*. Τὸ συνεχτικὸ καί μακραίωνο πλέγμα τῶν σχετικῶν κανονικῶν διατάξεων δὲν ἄφηγε περιθώρια κανονικῆς νομιμοποίησης τῶν ριζικῶν μεταβολῶν μέσω τῆς ὁδοῦ τῆς νομοθετικῆς ἀναθεώρησης. Ὁ γόρδιος δεσμὸς λύθηκε μὲ τὴ συλλήβδην κατάργηση τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ Κανονικοῦ Νόμου. Οἱ Μεταρρυθμιστὲς δὲν ἀναζήτησαν τὸ «πνεῦμα τοῦ Νόμου», ἀλλὰ ἀνακάλυψαν τὸν «νόμο τοῦ Πνεύματος», ὁ ὁποῖος ὑποκατέστησε τὸ πυραμιδικὰ ἱεραρχημένο κανονικὸ πολίτευμα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καί τὸ δικαίικὸ σύστημα ποὺ τὸ συντηροῦσε, μὲ μία ἀντίληψη περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος βασισμένη στήν πίστη καί τὴν ἐλευθερία⁶.

Ἡ μετατόπιση τῆς ἐρμηνείας ἀπὸ τὸν Κανονικὸ Νόμο στὸ βιβλικὸ γράμμα ὑπὸ τὴ γνωστὴ ἀρχὴ *sola scripta*⁷ γέννησε συνεκδοχικὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας περὶ τὴν πίστη καί τὴν ἀναθεώρησή της, τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνεδαφικότητος⁸ καί τὸ δόγμα μιᾶς Ἐκκλησίας διαρκῶς μεταρρυθμιζόμενης (*ecclesia semper reformanda*)⁹. Τὸ ἐφικτὸ τῆς ἀναθεώρησης τῆς πίστεως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη τοῦ Ἀλαθήτου τῆς (ὄρατῆς) Ἐκκλησίας, μία ἀμιγῶς προτεσταντικὴ ἰδέα, ἡ ὁποία ἐξεπήδησε ἀπὸ τὴν ἐπαναθεώρηση τῆς δυτικῆς διδασκαλίας περὶ διακρίσεως μεταξὺ ὄρατῆς καί ἀοράτου Ἐκκλησίας¹⁰. Ὅπως ἦδη ἔχει

5. Ὁ.π., σ. 36.

6. Ὁ.π., σ. 36.

7. Β. Σταθοκώστα, «Προτεσταντισμός», *MOXE* 9 (2013) 368-371, ἐδῶ: 370.

8. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. Γρ. Παπαθωμᾶς, «Στὴν ἐποχὴ τῆς Μετα-εκκλησιαστικότητος (Ἡ γέννηση τῆς μετα-εκκλησιολογικῆς νεωτερικότητος)», στὸ *Κανονικὰ Ἄμορφα (Δοκίμια Κανονικῆς Οἰκονομίας)*, ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 2006, σσ. 150-153.

9. Ν. Ματσούκας, *ὁ.π.*, σ. 36.

10. Βλ. *Πρακτικὰ τῆς Συνόδου τῆς Ἐλευθερίας τῆς Συνειδήσεως* (1582), ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μὲ τίς πτυχὲς τοῦ δόγματος περὶ ὄρατῆς καί ἀοράτου Ἐκκλησίας, ὅπου ἡ πλευρὰ τῶν Μεταρρυθμιστῶν ἀπορρίπτει τὴν πίστη στὸ Ἀλάθητο τῆς ὄρατῆς Ἐκκλησίας. D.V. Coornhert, *Synod on the Freedom of Conscience. A Thorough Examination during the Gathering Held in the Year 1582 in the City of Freetown*, Amsterdam University Press 2008, κεφ. 3 μὲ τίτλο: “Whether or Not the True Visible Church of Christ May Err”, σσ. 33-43.

έπισημανθεί, ή έξωτερική και έσωτερική συνεδαφικότητα ως μορφή έκκλησιαστικής ύπαρξης έπι τής ούσίας «άναιρει κάθε παύλειο και καινοδιαθηκικό όραμα σύστασης Έκκλησίας σέ έναν όρισμένο τόπο»¹¹. Έ συνεδαφικότητα έπι τής ούσίας σήμαινε άνεστιότητα.

Στήν πορεία του χρόνου, τó κανονικώς άνέστιο τής όμολογιακής ένότητας και ή συνεπαγόμενη έλευθερία άναθεωρήσεως προκάλεσε τó φαινόμενο του σποραδικού κατακερματισμού τής δυτικής χριστιανοσύνης, ό όποιος με τόν έποικισμό του Νέου Κόσμου και τήν προσαρμογή των προτεσταντικών ομάδων στις νέες συνθήκες γνώρισε μεγάλη έξαρση¹².

Έ κανονική άνεστιότητα τής άναθεωρήσεως και όχι ή άναθεώρηση αυτή καθ' έαυτήν βάθυνε τó χάσμα μεταξύ των προτεσταντικών δογμάτων. Έ σχηματική άπεικόνισή του θα μπορούσε να παραλληλισθεί με έναν πίνακα άφηρημένης τέχνης, με ασύνδετα μεταξύ τους ιδίομορφα σχήματα έπι ενός ίδεατού κοινού έδάφους. Έ άσύστοιχος χωροταξία καθιστά αδύνατη τήν πρόσληψη μιās διήκουσας σύνδεσης των έπιμέρους σχημάτων, είτε αυτή βασίζεται στη μυστηριολογική, είτε στη δογματική, είτε στην κανονική (διοικητική) ένότητα. Τα ασύνδετα αυτά σχήματα δέν μπορούν να συγκροτήσουν ένα ένιαίο έργο τέχνης, παρά μόνον αν τεθούν εντός πλαισίου. Έκει που ή άπαρίθμηση των προτεσταντικών Έκκλησιών φθάνει στο σημείο τής περατότητάς της, γίνεται κατανοητό ότι ό Προτεσταντισμός δέν θα μπορούσε να όρισθεί ως διακριτή έννοια χωρίς τó πλαίσιο μιās πρωταρχικής γενικής άρχής, ή όποια δέν είναι άλλη άπό τó θεμιτό τής δογματικής άναθεωρήσεως. Έφ' όσον δέν ύπάρχει δίκαιο που να έμποδίζει τήν υπέρβαση των δογματικών όρίων, αυτόμάτως τά όρια καταργούνται.

Ό κανονικός μηδενισμός επέτρεψε τήν άντιμετώπιση τής άποκαλυπτικής έμπειρίας ως φαινομένου και όχι ως γεγονότος, πράγμα που προκάλεσε τόν πολλαπλό κατοπτρισμό του Χριστολογικού δόγματος και τής έκκλησιολογικής Άλήθειας. Έ πολλαπλότητα τής Άλήθειας άναιρει

11. Έ έσωτερική συνεδαφικότητα όρίζεται ως συνύπαρξη πολλών προτεσταντικών Έκκλησιών, ένω ή έξωτερική ως συνύπαρξη κάθε όμολογιακής Προτεσταντικής με τήν Καθολική (Γρ. Παπαθωμάς, ό.π., σ. 153).

12. Βλ. E. S. Gaustad, *Historical Atlas of Religion in America*, New York 1976, σσ. 3-4, 15 έπ.

τῆ γεγονοτική της διάσταση. Ἡ περιορισμένη γνωστική λειτουργία τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως ἀποδίδει στὸν Θεὸ ἰδιότητες τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας. Ὁ Κάντ ἀντιμετωπίζει τὸν «δογματικὸ ἀνθρωπομορφισμό» μέσω τοῦ «συμβολικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ», ὁ ὁποῖος ἀφορᾷ τῆ γλώσσα καὶ ὄχι τὸ ἀντικείμενο καθ' ἑαυτό¹³. Ὁ Austin ἐπισημαίνει ὅτι ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἀπλῶς σύμβολο τῆς πραγματικότητας, ἀλλὰ εἶναι καὶ γεγονός· μπορεῖ δηλαδὴ καὶ ἐπιδρᾷ στὴν πραγματικότητα¹⁴.

Ἄν εἶναι κάτι ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Προτεσταντισμὸ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κανονικὴ ἀνεσιτότητα, εἶναι ὁ μετασχηματισμὸς τῆς διυποκειμενικῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴ θεσμικῶς συγκροτημένη καὶ συνεκτικὴ δομὴ τῆς ἱστορικῆς ἀποστολικότητας¹⁵ στὴν ἀναρχή, ἀκανόνιστη καὶ ἀκατάστατη διασπορὰ τῆς συμβολικῆς ἐπίκλησής της. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἡ νόηση τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας χάνει τὶς χωροχρονικὲς τῆς διαστάσεις, ἡ αὐθεντία Τῆς παύει νὰ εἶναι πραγματικὴ. Ἡ διυποκειμενικὴ ἀποστολικὴ ἀλήθεια φυλάσσεται σὲ νοητικὲς συσκευασίες¹⁶, θεμιτῶς διαφέρουσες μεταξὺ των. Ὅπου ἀδυνατεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος νὰ χωρέσει τὰ ἀχώρητα, ἐπιστρατεύεται ἡ τεχνολογία τῆς γλώσσας¹⁷. Ἡ ὀπισθενεργὴ ἀνανοηματοδότηση τοῦ ὄρου «ἀποστολικότητα» ἀποσυνέδεσε τὸν ὄρο ἀπὸ

13. Κ. Παπαπέτρου, *Ἡ οὐσία τῆς Ὁρθοδοξίας, Συστηματικὴ μελέτη ἐπὶ ἐνὸς πατερικοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου*, Ἀθήνα χ.χ., σ. 58.

14. J. Austin, *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*, ἐκδ. James O. Urmson & M. Sbisà, Oxford Clarendon Press, 1962, σ. 9 ἐπ.

15. Βλ. Γ. Μαρτζέλος, «Ἐνότητα καὶ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας στὸν θεολογικὸ διάλογο μεταξὺ Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆ βάσει τῶν κειμένων τοῦ Μονάχου (1982), τοῦ Bari (1987), τοῦ Νέο Βάλαμο (1988) καὶ τῆς Ραβέννας (2007)», *Θεολογία*, τ. 80, 2 (2009), σσ. 103-120.

16. Εἶναι διάχυτη ἡ πατερικὴ ἀντίληψη ὅτι ἡ γλώσσα δὲν εἶναι μόνον φορέας τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἀλήθειας ἀλλὰ καὶ κάλυμμα αὐτῆς (βλ. Κ. Παπαπέτρου, *Ἡ οὐσία τῆς Ὁρθοδοξίας*, σ. 53, ὅπου ἀναφέρεται στὴ διδασκαλία τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Βλ. καὶ Ε. Χριστινάκη-Γλάρου, *Κανονικὴ θεωρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2018, σ. 85 ἐπ., ὅπου ἀναλύεται ἡ ἀνακεφαλαιωτικὴ τῆς πατερικῆς σκέψης προσέγγιση τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐρμηνείας τοῦ Κανονικοῦ Νόμου).

17. Στὸν Hobbes καὶ ὄχι σὲ μεταγενέστερους Διαφωτιστὲς ἀποδίδεται πλέον ἡ θεωρία τῆς γλώσσας ὡς τεχνουργήματος καὶ ὡς ἐργαλείου μεταβολῆς τῶν νοοτροπιῶν. Βλ. P. Petit, *Make with words, Hobbes on language, mind and policy*, Princeton University Press, New Jersey-Oxfordshire 2008.

τὴν ἱστορική του συνθήκη. Ὁ Κανονικὸς Νόμος τῆς πρώτης χριστιανικῆς χιλιετίας ἀπετέλεσε τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο σὲ αὐτὴν τὴν ἀλλαγὴ, διότι κατοχυρώνει καὶ περιφρουρεῖ τὴν ἱστορική ἀποστολικότητα σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ¹⁸. Ἡ λύση τοῦ γόρδιου δεσμοῦ πραγματοποιήθηκε μέσῳ τῆς ἀκτιβιστικῆς κατάργησης τῆς κανονικῆς διατοπικῆς ἱεραρχίας καὶ τοῦ παραμερισμοῦ τῆς χριστολογικῆς βάσης τῆς ἐκκλησιολογίας χάριν τῆς ἀμιγῶς πνευματολογικῆς¹⁹.

Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου ἀντιμετωπίζει τὸν «δογματικὸ ἀνθρωπομορφισμό» στὸ πεδίο τῆς θεωρίας ὡς ἓνα εἶδος σχετικοκρατίας²⁰. Στὴν πράξη, σὲ ἐκκλησιολογικὸ δηλαδὴ ἐπίπεδο, ἡ ἴαση ἀπὸ τῆ σχετικοκρατία περὶ τὴν πίστη δὲν ἀντιμετωπίζεται παρὰ μόνον μέσῳ τῆς συνοδικότητος. Ὡστόσο, ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν περιλαμβάνει στὶς προδιαγραφές τῆς συνοδικότητος τὴ διαχρονικὴ καὶ διατοπικὴ καθολικότητα. Χωρὶς τὸ νῆμα τῆς ἱστορίας, ἡ συνοδικότητα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπικαλεσθεῖ τὴν καθολικότητα, διότι τῆς ἀφαιρεῖ τὴ διαχρονικὴ καὶ οἰκουμενικὴ τῆς διάστασι²¹. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ συνοδικὴ συνείδηση μιᾶς Ἐκκλησίας δὲν κοινωνεῖ ἀλλὰ διαλέγεται μὲ τὴν ἀλήθεια²², ἀποποιεῖται τῆς μετοχῆς τῆς στὴν καθολικότητά της. Τοῦτο, διότι μία συμβολικὴ καὶ ὄχι ἱστορικὴ ἀποστολικότητα προσδίδει στὴν Ὁμολογιακὴ συνοδικότητα μία μετατοπιζόμενη ἀγιοπνευματικὴ αὐθεντία.

Ὁ διάλογος προϋποθέτει τὴν ἰσότητα μεταξὺ τῶν διαλεγομένων. Ἡ ἀνισοδύναμη διαλεκτικὴ ἰσότητα μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ συνιστᾷ ἓνα εἶδος πλασματικῆς καὶ ἀκατέργαστης αὐτοθέωσης. Στὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἦταν κοινὸς τόπος τῶν χριστιανικῶν θεολογιῶν ὅτι ἡ αὐτοθέωση, ὡς ταύτιση τοῦ μέρους μὲ τὸ Ὅλον, εἶναι πάντοτε

18. Παντελεήμων Ροδόπουλος, *Ἐπιτομὴ Κανονικοῦ Δικαίου*, σ. 43.

19. Ν. Ματσούκας, *ὁ.π.*, σ. 37.

20. Βλ. Κ. Παπαπέτρου, *ὁ.π.*, σ. 53.

21. Βλ. J. Meyendorff, "The Orthodox Concept of the Church", *Saint Vladimir's Theological Seminary*, Quarterly 6 (1962), σσ. 59-71, ἐδῶ ἰδίως σσ. 60-61, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία διακρίνει μεταξὺ οἰκουμενικότητος καὶ καθολικότητος καὶ ἀντιμετωπίζεται θεολογικῶς ἢ ἐκ μέρους τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας ταύτιση τῶν ἐνοπιῶν.

22. Γιὰ τὴν ἐκτεταμένην ἐκ μέρους τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας χρῆση τοῦ ὅρου *διάλογος ἔναντι τοῦ ὅρου κοινωνία*, *μέθεξι*, *μετοχὴ στὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό*, βλ. Ν. Ματσούκας, *ὁ.π.*

«πτῶσις εἰς τὴν ἀπαξίαν»²³. Ἡ θέση τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ θεολόγου R. Panikkar ὅτι ὄχι ἀπλῶς κάθε πρόσωπο, ἀλλὰ κάθε ὄν εἶναι ἀποκάλυψη τῆς θεανδρικής πραγματικότητας, ἀπετέλεσε μία ἰδιόμορφη *a priori* συνθετική πρόταση, ἡ ὁποία δὲν βρήκε ἀπήχηση στὴ θεολογία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, μολονότι –ὄλως παραδόξως– ὁ κατασκευαστής της δὲν καταδικάστηκε²⁴. Ἡ προσήλωση, ὁμως, τοῦ Προτεσταντισμοῦ στὸν αὐτοσχέδιο προσωπικὸ διάλογο μὲ τὸν Θεό καὶ ἡ ὑποβάθμιση τῆς κοινωνίας μαζί Του στὸν τόπο τῆς Ἐκκλησίας καλλιέργησε γιὰ πολλοὺς αἰῶνες –καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς νεωτερικότητας– τὸν σπόρο τῆς αὐτοδικαίωσης, μία σαφῶς πρὸ ἐκλεπτυσμένη ἠθικοφιλοσοφικὴ ἐκδοχὴ τῆς αὐτοθέωσης, στερούμενης ὁμως ἐσχατολογικῆς προοπτικῆς.

Ἡ Ὁμολογία καὶ ὁ Διάλογος, ὅταν ἀναφέρονται στὴν ὀριστικότητα καὶ τὸ ἀμετάβλητο τῆς δογματικῆς ἀλήθειας, εἶναι ἔννοιες ἀντιφατικές. Ἡ Ὁμολογία ἀποφαίνεται ὀριστικῶς, ὁ Διάλογος βάλλει κατὰ τῆς ὀριστικότητας τῆς ἀποφάνσεως. Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἐν λόγω ἀντίφασης ἀπασχόλησε μεγάλα πνεύματα τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας, ὅπως ὁ περιώνυμος Tillich. Ὁ μεγάλος ὑπαρξιστής-θεολόγος, μέλος τῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας, θεωρῶντας *a priori* ὀρθὸ τὸν ὄρο «θεολογικὸ

23. Κ. Παπαπέτρου, *Ἡ οὐσία τῆς Θεολογίας*, σ. 136, ὅπου καὶ παραπομπὴ στὴ μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν συγγραφέα διατύπωση τοῦ D. Bonhoeffer «ἡ θεοποίησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι –ὀρθῶς ἐννοούμενη– ἡ πρόκλησις τοῦ μηδενισμοῦ». Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς θέωσης στὴν ὀρθόδοξη θεολογία, βλ. Α. Θεοδώρου, *Ἡ περὶ θέωσης τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ*, Ἀθῆναι 1956.

24. Ὁ R. Panikkar οὐδέποτε καταδικάστηκε γιὰ δογματικὸ πλουραλισμὸ, μολονότι σὲ ἄλλες περιπτώσεις ὁ Πάπας Βενέδικτος ις', Joseph Ratzinger, ὡς Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὸ Δόγμα καὶ τὴν Πίστη, ἐπέκρινε τοὺς πλουραλιστὲς P. Knitter καὶ J. Hick. Σημειώτεον ὅτι τὸ κείμενο *Dominus Jesus*, τὸ ὁποῖο ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία τὸ 2000, «μολονότι θεωρεῖ τὸν Διαθρησκειακὸν Διάλογο ὡς μέσο εὐαγγελισμοῦ τῶν ἔθνῶν, ταυτόχρονα καταδικάζει τὶς σχετικιστικὲς θεωρίες, κυρίως τῶν J. Dupuis, R. Haight, T. Balasuriya, ποὺ ὀφείλονται σὲ λανθασμένες φιλοσοφικὲς προϋποθέσεις, ἀπορρίπτει τὴ θεωρία τῶν πολλῶν ἐμφανίσεων τοῦ Λόγου καὶ τὸν διαχωρισμὸ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ καὶ αἰωνίου Λόγου, ἐνῶ ταυτόχρονα θεωρεῖ ὅτι, μολονότι ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ σώζει καὶ ἐκτὸς Ἐκκλησίας, οἱ θρησκείες δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν παράλληλοι ἢ συμπληρωματικοὶ δρόμοι σωτηρίας» (Ν. Φαρμάκης, *Χριστιανισμὸς καὶ Θρησκείες στὴ θεολογία τοῦ Raymond Panikkar*, ἐκδ. Χρυσοπηγῆ, 2016, σ. 100 ἐπ., 320 ἐπ.).

σύστημα», παρατηρεί ότι για να είναι αυτό ολοκληρωμένο πρέπει να εκφράζει την αλήθεια του Ευαγγελίου, αλλά και να έρμηνεύει αυτήν την αλήθεια δια της «μεθόδου της συσχετίσεως» των υπαρξιακών ερωτημάτων που γεννᾶ κάθε εποχή με τις απαντήσεις που απορρέουν από το αποκαλυπτικό βιβλικό γράμμα²⁵. Ωστόσο, η έννοια του «θεολογικού συστήματος» απομακρύνει τη θεολογία από τη ρέουσα κοινωνική πραγματικότητα. Ο τοποθετημένος κριτικῶς ἀπέναντι στὴν Ἐκκλησία τῆς Δανίας Kierkegaard ἀποδοκίμασε τὴν πρόσληψη τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς θεολογικοῦ συστήματος, προκρίνοντας τὴν έννοια τῆς ὑπαρκτικῆς κοινωνίας²⁶. Γιὰ τὸν Kierkegaard, ἡ θυσία κάθε ἠθικοφιλοσοφικῆς ἀκεραιότητος χάριν τῆς ὑπαρξιακῆς νίκης ἐπὶ τοῦ θανάτου εἶναι μία ὑπέρλογη ἀλλὰ ἀυθεντικὴ ἐπιλογή, ὅσον ἀφορᾶ τὴ σχέση τοῦ πιστοῦ μετὸ Ἀπόλυτο²⁷. Παρ' ὄλο πού ἡ θέση αὐτῆ τοῦ Δανοῦ φιλοσόφου δημιουργεῖ μία ἀντίφαση, ὅταν θεωρεῖ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ταυτόχρονα ἡ ὀλοκλήρωση τῆς θρησκείας²⁸, δὲν στερεῖται βασιμότητος. Ὡστόσο, ὁ χριστιανισμὸς τοῦ Kierkegaard, μολοντί δείχνει νὰ ἔχει κάποια συγγένεια μετὴν ὀρθόδοξη ὀπτική, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερβεῖ τὴν παραπάνω ἀντίφαση, διότι στερεῖται ἐκκλησιολογικῆς βάσεως καὶ ἐσχατολογίας²⁹. Ἡ πραγματικὴ συγγένεια τοῦ Kierkegaard μετὴν ὀρθόδοξη θεολογία ἐντοπίζεται στὴ διαπίστωση ὅτι τὰ νέα ὑπαρξιακὰ ἐρωτήματα κάθε ἐποχῆς τίθενται πάντοτε ἐκτὸς τῆς σφαίρας τοῦ ἐκάστοτε ὑπάρχοντος «θεολογικοῦ συστήματος», με ἀποτέλεσμα νὰ θυσιάζεται τὸ στοιχεῖο τῆς «ὀλοκλήρωσῆς» του χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς ὑπάρξεώς του, ἔστω καὶ σὲ μία νέα μετεξελιγμένη μορφή του.

Ἡ Ὁμολογία εἶναι πραγμάτευση τῆς πίστεως, ὁ Διάλογος διαπραγμάτευση ἐπὶ τοῦ δόγματος. Ἡ μέθοδος τῆς συσχετίσεως ἀνοίξε τὸν δρόμο κατανόησεως τῆς διαφορᾶς μεταξύ πίστεως καὶ δόγματος

25. P. Tillich, *Systematische Theologie*, Stuttgart 1956, I, 9 ἐπ., 73 ἐπ.

26. S. Kirkegaard, *Τὸ κεντρὶ τῆς ὑπαρξῆς. Ἐπιλογή ἀπὸ τὸ ἔργο του*, μτφρ. Κ. Νησιώτης, ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα 2013, σ. 95.

27. F. S. Crocker, "Sacrifice in Kierkegaard's 'Fear and Trembling'", *The Harvard Theological Review* 68.2 (1975), σσ. 125-139.

28. Βλ. Σ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Θρησκεία καὶ Χριστιανισμὸς στὸν Κίργκεγκωρ», *ΕΕΘΣΠΑ ΜΓ'* (2008), σσ. 367-388 καὶ ἰδίως, σ. 383.

29. Βλ. Σ. Παπαλεξανδρόπουλος, *ὁ.π.*, σσ. 386-388.

και άξιοποίησής της στο πεδίο ένός ύπαρξιακού συμβιβασμού τών Προτεσταντικών Έκκλησιών ώς πρός τόν βαθμό μετοχής τους στην Άλήθεια. Μία πανοραμική έποψη τής Ιστορίας του Προτεσταντισμού καταδεικνύει ότι κάθε αναφεύμενη νέα Όμολογιακή Έκκλησία διαχειρίζεται τή νομική δεσμευτικότητα πού συνεπάγεται ή ύπαρξή της, υίοθετώντας έναν πιό προοδευτικό τρόπο ζωής και σκέψης, προκειμένου να συμβαδίσει με την εκάστοτε μέση κοινωνική ήθική. Για να συνεχίσει να ύπάρχει μία εκκλησιαστική κοινότητα σε βάθος χρόνου, ιδιαίτερα όταν αναπτύσσεται σε περιβάλλοντα κοσμοπολιτικής νοοτροπίας, θα πρέπει να συνυπάρχει κοινωνικώς με φορείς ξένων πρός αὐτήν άξιωματών, μετριάζοντας τήν ποιητική τής Άληθείας της.³⁰

Φαίνεται ότι ο Προτεσταντισμός αντιμετώπισε τὸ παραπάνω ζήτημα μέσω τής θεσμικής αναγνώρισεως τής δογματικής αναθεωρήσεως και τή μετατόπισή της από τήν πραγματική στη νομική τάξη. Υπό τή θεωρία τής «Έκκλησίας τής αγάπης»³¹, αντιστάθμισε τήν άπουσία τών κανονικων θεμελιων τής προτεσταντικής εκκλησιολογίας με τή στερεοτυπία τών θεμελιωδων άρθρων τών Όμολογιών. Ο νομικισμός του Προτεσταντισμού έδράζεται στον συμβατικό χαρακτήρα του. Όπως τὸ κείμενο του νόμου άπαρτίζεται από προτάσεις κατασκευής για τις όποιες δεν άπαιτείται άληθιακή άποτίμηση, αλλά συμμόρφωση για όσο χρόνο παραμένουν σε ισχύ, έτσι και τὸ προτασιακό περιεχόμενο τών Όμολογιών παύει να αναμετρᾶται με τὸ εκκλησιαστικό γεγονός και ύπηρετεί τή συμβατική χρήση τής διατήρησης ένός πλαισίου κοινής συμφωνίας³².

Η κατάργηση του Κανονικού Νόμου απομάκρυνε τήν προτεσταντική αὐτοσυνειδησία από τήν έννοια τής Μιάς, Άγίας, Καθολικής και Άποστολικής Έκκλησίας. Οί πρώιμες προτεσταντικές έριδες, με πρώτη τήν ευχαριστιακή μεταξὺ Λουθήρου και Ζβιγγλίου³³, δεν ήταν ο μόνος

30. *Ιω.*, 3,2.

31. Τή θεωρία αὐτή ανέπτυξε ο R. Sohm και αντιμετώπισε από πλευρᾶς ρωμαιοκαθολικής ο K. Morsdorf (βλ. Π. Μπούμης, *Κανονικόν Δίκαιον*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2003, σ. 80).

32. J. Austin – P. F. Strawson, στό: S. Blackburn and K. Simmons, *Truth*, Oxford University Press, Oxford 1970, σσ. 149-162 και 163-183, αντίστοιχα. Και τὰ δύο άρθρα φέρουν τὸν τίτλο “Truth”.

33. Β. Γεωργόπουλος, «Η πρώτη Ευχαριστιακή έριδα στα χρόνια τής Μεταρρύθμισης», *Δίκαιον Όφλημα. Τιμητικός τόμος επί τή πενηνταετηρίδι Αρχιερατείας του*

λόγος πού απέτρεψε τή δημιουργία μιᾶς καί μοναδικῆς ἀντι-παπικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κατάργηση τοῦ Κανονικοῦ Νόμου ἐκμηδένισε κάθε πιθανότητα τηρήσεως τῆς παραμικρῆς διαδικασίας διακοπῆς κανονικῆς κοινωνίας³⁴. Ὁ Προτεσταντισμός σέ ἀντίθεση μὲ τίς δύο πλευρῆς τοῦ Σχίσματος τοῦ 1054 δὲν διεκδίκησε τὸν τίτλο τοῦ αὐθεντικοῦ φορέα τῆς καθόλου Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀπαίτησε μερίδιο στὴν αὐθεντία Τῆς.

Ὁ ιδιότυπος νομικισμὸς τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐκτείνεται σὲ ὅλα τὰ «ὀλοκληρωμένα θεολογικὰ συστήματα», εἴτε αὐτὰ ἀκολουθοῦν τοὺς αὐστηροὺς κανόνες τῶν καλβινιστῶν Ἐκκλησιῶν εἴτε ὑπηρετοῦν πρὸ φιλελεύθερα καὶ προοδευτικὰ μοντέλα Ἐκκλησιῶν. Ἐνεκα τοῦ ιδιότυπου αὐτοῦ νομικισμοῦ, ὁ Προτεσταντισμὸς χρησίμευσε κατὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν αὐτοκρατοριῶν στὴν ἐποχὴ τῶν Ἐθνῶν. Ζωντανὸ ἱστορικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία πρώτη θεσμοποίησε τὸν δογματικὸ πλουραλισμὸ μὲσω τῆς κανονικῆς θεωρίας τῆς Περιεκτικότητας (*Comprehensiveness*).

Γιὰ νὰ γίνῃ κατανοητὸς ὁ δογματικὸς πλουραλισμὸς τοῦ Προτεσταντισμοῦ, δὲν ὑπάρχει χαρακτηριστικώτερο παράδειγμα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Περιεκτικότητας, ὅπως τὴν ἐνόησε καὶ τὴν ἐφήρμοσε ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία. Μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς Περιεκτικότητας τὸ ἀδιέξοδο τῆς δογματικῆς διαφορᾶς ὑπερβαίνεται διὰ τῆς πλήρους καθιζήσεως τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ τόπον δικαιοκῆς καθολικότητας, εἴτε ἐδαφικῆς, ὅπως τὴν ἐνόησε ὁ Χριστιανισμὸς τῆς πρώτης χιλιετίας, εἴτε ἰδεατῆς, ὅπως τὴν ἐνόησε ὁ ἀρχέγονος Προτεσταντισμὸς. Ἐκεῖνο πού προκαλεῖ ἐντύπωση στὸ σύστημα τῆς Περιεκτικότητας εἶναι ἡ ἐπίκληση τῆς μειοψηφικῆς γνώμης ὡς ἐπιτρεπτῆς καὶ ἀποδεκτῆς. Ἀποτελοῦν ἐξ ἴσου ἐπιτρεπτὲς διατυπώσεις τῆς Πίστεως ἐκεῖνες πού δηλώνουν ἀποδοχὴ τῆς ὑπερφυσικῆς συλλήψεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκεῖνες πού ἀποδέχονται τὴ σύλληψή Του κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους, ὅπως ἐπίσης εἶναι ἐξ ἴσου ἐπιτρεπτὲς οἱ προτάσεις πού δηλώνουν τὴν πίστη στὸ πραγματικὸ γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως τοῦ

Μητροπολίτου Καρυστίας καὶ Σκύρου κκ. Σεραφεῖμ, ἐκδ. Ἱ. Μητρόπολη Καρυστίας, Ἀθήνα 2018, σσ. 433-447, ὅπου καίρια βιβλιογραφία.

34. Πράγματι, δὲν ὑπῆρξαν διακηρύξεις σχίσματος ἐναντι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, βλ. Γρ. Παπαθωμᾶς, ὁ.π., σ. 152.

Χριστοῦ καὶ οἱ προτάσεις ποὺ δηλώνουν ὅτι ἡ Ἀνάσταση ἀνήκει στὴ σφαῖρα τοῦ συμβολισμοῦ, παρὰ στὸ εἶδος τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος³⁵.

Τὸ 1993 τὸ ζήτημα τοῦ προτεσταντικοῦ δογματικοῦ πλουραλισμοῦ λαμβάνει νέα τροπή, ὕστερα ἀπὸ τὴν πρόταση τοῦ Hick γιὰ «μία θρησκευολογικῶς πιὸ ρεαλιστικὴ» ἀνάγνωση τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος³⁶. Ἡ χαρακτηριζόμενη ὡς «κοπερνίκειος» σχολὴ τῆς Θεολογίας³⁷ χαράσσει μία νέα παρακαμπτήριον ὁδὸν, ποὺ «ὑπερίπταται» τῶν ἐκκλησιολογιῶν καὶ τοῦ κοινοῦ χριστιανικοῦ ὑποστρώματος, ἐντελῶς διαφοροτικὴ ἀπὸ αὐτὴν τοῦ παραδοσιακοῦ «ἐδαφιαίου» διακλαδισμοῦ τῶν ὁμολογιῶν. Ἡ πρόταση τοῦ Hick, μὲ τὴ λογικὴ τῆς λύσης τοῦ γόρδιου δεσμοῦ, ὑπερβαίνει τὸ ἐμπόδιο τῆς κανονικῆς ἀρχῆς τῆς Περιεκτικότητος³⁸, ἢ ὅποια θέτει ἐκκλησιολογικὰ ὅρια στὸν δογματικὸ πλουραλισμὸν.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ θεωρία τῆς Περιεκτικότητος³⁹, ἡ δογματικὴ εὐρύτητα τῆς πλουραλιστικῆς χριστολογίας τοῦ Hick⁴⁰, καὶ πολλῶν ἄλλων παρόμοιων περιπτώσεων δογματικοῦ πλουραλισμοῦ ἢ δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς νόμιμη «συνίσχυση» διαφοροτικῶν δογμάτων. Ἡ θεωρία αὐτὴ καταργεῖ τὴν ἔννοια τῆς καθολικῆς ἀλήθειας. Δὲν δέχεται ἀπλῶς τὴ γνώμη τῆς μειοψηφίας, ἀλλὰ καταργεῖ κάθε διαλεκτικὴ μεταξὺ πελιοψηφίας καὶ μειοψηφίας, κανόνα καὶ ἐξαιρέσεως· πολλῶν μᾶλλον στὸ δικαϊκὸ πεδίο ἐξαφανίζεται παντελῶς ἡ ἔννομος αὐθεντία τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως⁴¹.

35. Βλ. Κ. Σκουτέρης, *Ἡ Ἀγγλικανικὴ ἀρχὴ τῆς Comprehensiveness καὶ ἡ Ὁρθόδοξος περὶ ἐλευθερίας ἀντίληψις* (στὸ ἐξῆς: *Ἡ ἀρχὴ τῆς Comprehensiveness*), Ἀθῆναι 1975, σ. 56-60, ὅπου παρατίθενται χωρία ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καντουαρίας Dr. Davinson πρὸς τὸν ἐπίσκοπο τῆς Ὁξφόρδης Dr. Burge.

36. Κύριλλος Κατερέλος, «John Hick: Ἡ “κοπερνίκεια ἐπανάσταση” στὴ Θεολογία», *Θεολογία*, τ. 83, 3 (2012), σσ. 153-184, ἐδῶ: σ. 175, ὅπου παραπομπὴ στὸ ἔργο τοῦ Hick, *The Metaphor of God Incarnate. Christology in a pluralistic Age*, Louisville 1993, σ. 88).

37. Κύριλλος Κατερέλος, *ὁ.π.*

38. Κ. Σκουτέρης, *Ἡ ἀρχὴ τῆς Comprehensiveness*.

39. Κ. Σκουτέρης, *Ἡ ἀρχὴ τῆς Comprehensiveness*.

40. Ὁ Κύριλλος Κατερέλος ἀντιμετωπίζει θεολογικῶς τὸν Hick μὲ τὴν τελικὴ ἀπορία περὶ τοῦ ἂν ἢ ἀνανοματοδότηση τοῦ χριστιανισμοῦ ποὺ στερεῖται μυστηριακοῦ περιεχομένου ἔχει νόημα νὰ ὑπάρχει (Κύριλλος Κατερέλος, *ὁ.π.*, σ. 184).

41. Κ. Σκουτέρης, *ὁ.π.*, σ. 44. Πρβλ. Κύριλλος Κατερέλος, «Θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς: Ἐννοια καὶ θεολογικὲς προϋποθέσεις», *Δωδεκάνησος Ι'* (2013), σσ. 19-75.

Στὰ πρῶτα του βήματα ὁ Προτεσταντισμὸς βάσιζε τὴν ἱεραποστολική του δυναμικὴ στὴ διδασκαλία γύρω ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο προορισμό, στὴν πίστη σὲ μία κοινωνία «σεσωσμένων» ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. Σήμερα συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ὁ J. I. Packer προβληματίζεται ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποῦ μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει οἰκουμενικὴ διάσταση ἢ ἐθνοκεντρικὴ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, καὶ προκειμένου νὰ προσελκύσει πιστοὺς στὴ γεωγραφικὴ περιοχὴ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἀποκαλεῖ τὴν Ἐκκλησία, τὴν ὁποία ποιμαίνει μὲ ζῆλο, ὡς “the church of your choice”⁴². Ἡ θεωρία τῆς Περιεκτικότητας ἔχει καταστήσει ἀδύνατη τὴν προσπάθεια προσέλκυσης πιστῶν διὰ τῆς ἐπικλήσεως στὴν Ἀλήθεια. Ὁ πιστὸς συναντᾷ τὸν προσωπικό του «Μεσσία» στὴν Ἐκκλησία τῆς ἐπιλογῆς του, ἀφοῦ πρῶτα γίνεῖ ὁ ἴδιος ἓνας προσωπικός «Μεσσίας» τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὸς ποῦ τὴν ἐπιλέγει ἀνάμεσα σὲ τόσες ἄλλες καὶ τῆς προσφέρει, διὰ τῆς ἀθροιζόμενης παρουσίας καὶ ἄλλων πιστῶν, τὴν παράταση τῆς νομικῆς τῆς ὑπόστασης καὶ τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεώς της.

Συνέπεια τῆς πλουραλιστικῆς χριστολογίας, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Hick, εἶναι ἡ ἔξαρση τοῦ φαινομένου τῶν *tailor-made* θρησκείων, οἱ ὁποῖες ἀντιμετωπίζονται ὀρθοδόξως μόνον διὰ τῆς ἀναδρομῆς στὸ δίκαιο τῶν Ἱερῶν Κανόνων τῆς πρώτης χριστιανικῆς χιλιετίας. Τὸ πρὸ τοῦ Σχίσματος δίκαιο τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας παρέχει προστασία στὴ συνοχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας, περιφρουρεῖ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐνότητα καὶ καταδικάζει τὸν λατρευτικὸ συγκρητισμό. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνείδησης στὸ πλαίσιο τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς δικαιοταξίας δὲν περιστέλλεται, διότι ὁ χῶρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου καλεῖται νὰ καθρεπτισθεῖ ἡ συνείδηση τοῦ πιστοῦ, προσφέρει «ἄφθονον» καὶ «κατὰ Χάριν» «συνέτισιν»⁴³. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀπειροόγνωστη ὡς πρὸς τὸ ἀγαθό⁴⁴, γιατί ἡ κεφαλὴ της, δηλαδὴ ὁ

42. J. I. Packer, *The Anglican Commitment to Comprehensiveness, A Kind of Noah's Ark?*, Latimer House 10, Oxford 1981.

43. Ἰππολύτου Ρώμης, *Εἰς τὸν Δανιὴλ Λόγος Γ'*, VI, SC 14, σ. 204¹¹⁻²². Βλ. καὶ *Α' Πέτρο*, 2,13· *Πρὸς Ῥωμ.* 13,1· *Α' Τιμ.* 2,2.

44. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν, πρὸς Ἰωάννην*, 10, ed. N. Constan, *On Difficulties in the Church Fathers: The Ambigua*, [Dumbarton Oaks Medieval Library Cambridge], Harvard University Press, Massachusetts 2014, vol. 1, σ. 308²⁶ (PG 91, 1188B).

Χριστός, είναι άπειρόσοφος⁴⁵. Μέσα στην εύρυχωρία του Παρακλητικού της πνεύματος δέν χωρεί στενότητα καρδιάς. Ἡ καρδιά «ὑπὸ παθῶν στενουμένη»⁴⁶, εὐθύνεται γιὰ τὴ στενότητα τῆς συνειδήσεως. Ἡ «ἄπορος» καὶ «ἀμήχανος»⁴⁷ συνείδηση, ἀντὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ πλατυνθεῖ γνωμικὰ καὶ νὰ γνωρίσει τὸν ἑαυτό της καθρεπτιζόμενη στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, προσπαθεῖ νὰ φέρει τὴν εἰκόνα Του στὰ ἀνθρώπινα μέτρα τοῦ μεταπτωτικοῦ καὶ φιλοπτώτου «κατ' εἰκόνα». Αὐτὸς ὁ Χριστὸς λαμβάνει τὸ πρόσωπο καὶ ἀποκτᾶ τὴ βούληση ἐκάστης συνειδήσεως καὶ ὁμοιάζει μὲ τὸν «ἀπειροπρόσωπο» καὶ «ἀπειρόβουλο» Χριστὸ τοῦ Σεβήρου⁴⁸.

Ἡ Ὁρθοδοξία, διατηρώντας τὶς ρίζες τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ, καὶ παρὰ τὶς κατὰ καιροὺς θεολογικὲς ἐμφάσεις στὴ χριστοκεντρικὴ ἢ πνευματολογικὴ διάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας, οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἱστορικὴ αὐτοσυνειδησία τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας τῶν Ἐσχάτων. Ἐπειδὴ τὸ ἐσχατολογικὸ γεγονός ἀφορᾶ ὅλη τὴν κτίση, ἡ μυστηριολογικὴ καὶ ἡ ἐν γένει χαρισματικὴ πνευματεμοφορία τῆς Ἐκκλησίας παραμένει κανονικῶς συζεύξιμη μὲ τὴν ἱστορία, χωρὶς νὰ ἐγκλωβίζεται στὴν ἱστορικότητα τοῦ πολιτισμικοῦ εἰδώλου κάθε ἐποχῆς⁴⁹. Στὴν Ὁρθοδοξία ἡ συσχέτιση ἀλήθειας καὶ πραγματικότητας δὲν ἀποτελεῖ τεχνούργημα τοῦ νοησιαρχικοῦ «διανοητισμοῦ», ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ τὸν κίνδυνο τῆς προβολῆς τῆς «οἰκείας γνώμης καὶ οὐ τὰ ἐξ Ἁγίου Πνεύματος»⁵⁰.

45. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Μυσταγωγία*, ed. C. Boudignon (CCSG 69), Brepols – Turnhout 2011, σ. 13¹⁸⁸ (PG 91, 668A)

46. Νεοφύτου Ἐγκλείστου, *Ἐρμηνεία τοῦ Ψαλτῆρος*, Ψαλμὸς 118, σ. 479⁵¹⁻⁵³: «“Ὁδὸν ἐντολῶν σου ἔδραμον, ὅταν ἐπλάτυνας τὴν καρδίαν μου”, δηλονότι καρδίαν ὑπὸ παθῶν στενουμένην ὁδὸν Θεοῦ ἐντολῶν δραμεῖν, ἄπορον καὶ ἀμήχανον».

47. Νεοφύτου Ἐγκλείστου, *Ἐρμηνεία τοῦ Ψαλτῆρος*, Ψαλμὸς 118, σ. 479⁵³.

48. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Πρὸς Μαρίνον*, PG 91,53A.

49. Πρβλ. Σ. Παπαδόπουλος, *Πατέρες, αὔξεις τῆς Ἐκκλησίας*, Ἅγιον Πνεῦμα. Μελέτη Πατρολογικὴ, Ἀθῆναι 1970· P. Eudokimof, *Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση*, μτφρ. Σ. Πλευράκη, Θεσσαλονίκη 1973.

50. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Εἰς Ἰωάννην IX*, 1, ed. P. E. Pusey, *Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in D. Joannis evangelium*, vol. 2, Clarendon Press, Oxford 1872, σ. 476¹⁵⁻¹⁶ (PG 74, 220D).

Μετά από την Ένανθρώπιση ή ανθρωπότητα μπορεί να κοινωνεί τη θεότητα και όχι απλώς να διαλέγεται μαζί Της. Ο διάλογος του Χριστού με τον Πατέρα στη Γεθσημανή πραγματοποιείται για να καταδειχθεί ή ανθρώπινη φύση Του, διότι μόνον κατ' ἐπίνοιαν εἶναι δυνατή ή διαίρεση τῶν δύο φύσεων τῆς μιᾶς καὶ μόνης θεανδρικής ὑποστάσεως Χριστοῦ⁵¹. Ἡ ἱεραποστολική κατήχηση εἶναι διάλογος προθέσεων καὶ ὄχι θέσεων, ὁ ὁποῖος περατοῦται μετὰ τὸν ἐνστερνισμό τῆς Ἀλήθειας⁵². Ἀπὸ τὴ στιγμή τοῦ Βαπτίσματος τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἐνδύονται ὄντολογικῶς τὴν Ἀλήθεια καὶ κοινωνοῦν μαζί τῆς ὑπαρκτικῶς καὶ ὄχι διαλεκτικῶς⁵³. Τὸ ὑπαρξιακὸ ἐρώτημα ποῦ μπορεί νὰ ἀπασχολήσει κάποιον ποῦ ἔχει ἐνδυθεὶ τὴν Ἀλήθεια δὲν ἄπτεται τῆς λεκτικῆς περιγραφῆς τῆς. Τὸ ἔνδυμα ἐπιτελεῖ τὸν σκοπὸ του ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀκρίβεια στὴν περιγραφή του. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος προηγήθηκε τῆς δογματικῆς θεολογίας. Τὸ μόνον ὑπαρξιακὸ ἐρώτημα τοῦ χριστιανοῦ ποῦ δὲν περιέχει ἀντίφαση μετὰ τὴν ιδιότητα τοῦ βαπτισμένου μέλους τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ κατὰ πόσον ή πίστη του συμβαδίζει μετὰ τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἀλήθεια στὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμό δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀφηρημένο, ἀλλὰ ή αὐτοφυῶς ἀναδυόμενη πραγματικότητα ἐντὸς τῆς κοινωνίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς μεθέξεως τῆς Ἀληθείας, τὸ ἐκκλησιαστικὸ βίωμα, ὁ τρόπος τῆς ἐπαληθεύσεώς Της καὶ ή ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση εἶναι ή αὐθεντικὴ πρόσληψή Της. Στὴν Ὁρθοδοξία ή κανονικὴ αὐθεντικὴ ἀξία διέπεται ἀπὸ

51. Βλ. Α. Γρηγοριάτης, «Ἡ κατ' ἐπίνοιαν (τὴ θεωρία μόνη) διαίρεσις τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ», *Δίκαιον Ὁφλημα*, ὁ.π., σ. 419-425.

52. Πρβλ. Ἰω. Καραβιδόπουλος, «Εἶδωλο καὶ εἰκόνα. Ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς τῆς Κορίνθου καὶ τὸ ἱεραποστολικὸ κήρυγμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου», *Ἀπόστολος Παῦλος καὶ Κόρινθος. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Κόρινθος 23-25 Σεπτεμβρίου 2007)*, τόμ. Β', ἐκδ. Ψυχογιός, Ἀθήνα 2009, σ. 21-34· Π. Μπούμης, «Νομοκανονικὸς ἔλεγχος τῆς ὀρθόδοξης ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος», *ΕΕΘΣΠΑ τ. ΛΣΤ'* (2001), σσ. 311-326.

53. Πρβλ. Ν. Ξιώνης, «Ὁ θεολογικὸς διάλογος: τὸ “κατ' ἀλήθειαν ζῆν”», *ΕΕΘΣΠΑ τ. ΜΣΤ'* (2011), σσ. 411-436.

τὴν ἀρχὴ τῆς καθολικότητος⁵⁴ καὶ ὄχι τῆς ἀντιπροσωπευτικότητος⁵⁵. Ἡ ὁμοφωνία εἶναι ὁ ἰδανικὸς τρόπος λήψεως τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων, ἡ δὲ αὐξημένη πλειοψηφία εἶναι λύση ἀναγκαιότητας. Ἡ καθολικὴ ἀλήθεια ἐντοπίζεται ἐκεῖ ποῦ βρίσκεται ὁ ὅλος Χριστός, σὲ κάθε κύτταρο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματός Του, σὲ κάθε κλῆμα τῆς Ἀμπέλου. Ἡ καθολικότητα ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, τὸν τελικὸ κριτὴ τῶν ἀληθειᾶς ἀποτίμησης ἀποφάσεων τῶν Συνόδων, πρὸς χάριν τῆς δογματικῆς ἐνότητας τῶν ἱστορικῶν Ἐκκλησιῶν. Αὐτὴ καθορίζει καὶ τὴν κανονικὴ καὶ εὐχαριστιακὴ ἐνότητα⁵⁶.

Ἡ ἐξελιγμένη «κοπερνίκεια θεολογία» τοῦ Hick, ἀπειλώντας τὴν ὁμολογιακὴ ἐκκλησιολογία, ἐπαληθεύει τὸ ἀξίωμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ὅ,τι ὑπάρχει μὲ τὴ χρήση λογικῶν ἐπιχειρημάτων παύει νὰ ὑπάρχει μὲ τὴ χρήση λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Ἡ πρακτικὴ τῆς προτεσταντικῆς Ὁμολογίας ὑπέρητσε τὶς ἀνάγκες μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐξήρτησε τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ἀπὸ τὸν ὅμοιο

54. Γιὰ τὴ διάκριση οἰκουμενικότητος καὶ καθολικότητος καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ἡ Ὁρθοδοξία βλ. ἀντὶ ἄλλων, Ἀμφ. Ράντοβιτς, «Ἡ καθολικότης τῆς Ὁρθοδοξίας. Σομπόρνοστ ἢ ὁ βυθὸς τῆς ἀλογίας», στὸ *Μαρτυρία Ὁρθοδοξίας 1971. Δοκίμια*, ἐκδ. «Βιβλιοπωλεῖον τῆς “Ἐστίας”» Ἰ. Δ. Κολλάρος καὶ Σία Α.Ε., Ἀθήνα 1971, σσ. 9-39· Γ. Φλωρόφσκι, *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση*, μτφρ. Π. Πάλλη, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 42-43· Γ. Μαρτζέλος, «Ἐνότητα καὶ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας στὸν θεολογικὸ διάλογο μεταξὺ Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆ βάσει τῶν κειμένων τοῦ Μονάχου (1982), τοῦ Bari (1987), τοῦ Νέο Βάλαμο (1988) καὶ τῆς Ραβέννας (2007)», *Θεολογία* τ. 80, 2 (2009), σσ. 103-120. Βλ. καὶ Χ. Σταμούλης, «Ἡ λειτουργία τῆς ὁμοφωνίας καὶ ἡ ποιητικὴ τῆς ἐνότητας. Κριτικὸς σχολιασμὸς τῶν κατανοήσεων τῆς μεθόδου λήψης ἀποφάσεων τόσο κατὰ τὸ προκαταρκτικὸ ὅσο καὶ κατὰ τὸ τελικὸ στάδιο τῆς συνόδου», *Θεολογία* τ. 86, 4 (2015), σσ. 37-43· G. Grow, «Τὸ Ὁρθόδοξο ὄραμα τῆς καθολικότητος», στὸ *Ζωντανὴ Ὁρθοδοξία στὸν σύγχρονο κόσμον*, ἐκδ. Ἐστία, Ἀθήνα 2001, σσ. 26-42. Πρβλ. Στυλ. Χαρκιανάκης, *Περὶ τὸ Ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Θεολογίᾳ*, Ἀθήναι 1965· Βλ. Φειδᾶς, «Τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ τάξις τῶν Προφητῶν (70-100 μ.Χ.)», *ΕΕΘΣΠΑ* τ. ΚΣΤ' (1984), σσ. 119-180, Ἰω. Ζηζιούλας, «Ὁ Συνοδικὸς Θεσμός. Ἱστορικά, ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ προβλήματα», *Θεολογία*, τ. 80, 2 (2009) σσ. 5-41.

55. Ν. Νησιώτης, “Spirit, Church, and Ministry”, *Theology Today* τ. 19, 4 (1963) σσ. 484-499. J. C. Skira, *The Spirit and The Church in modern Orthodox Theology. A Comparison of F. Georges Florovsky, Vladimir Lossky, Nikos Nissiotis and John Zizioulas*, University of St. Michael’s College 1998, σσ. 42-43, καὶ 116-118.

56. Ἰω. Ζηζιούλας, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, ἐκδ. Γρηγόρη, ἐν Ἀθήναις 1990², σ. 101 ἐπ.

τρόπο κατανόησεως τοῦ βιβλικοῦ γράμματος. Αὐτὴ ἢ νοοτροπία ὀδήγησε τὴν ἀνθρώπινη σκέψη στὴ χαρακτηριστικὴ φράση τοῦ Simmel ὅτι «ἡ κατανόηση εἶναι ἡ σχέση ἑνὸς πνεύματος μὲ ἓνα ἄλλο πνεῦμα»⁵⁷, ἢ ὁποῖα περιορίζει ἀσφυκτικὰ τὴ διυποκειμενικὴ ἀλήθεια στὰ ὅρια μιᾶς συμβατικῶς συμπεφωνημένης χρήσης.

Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ προσέγγιση ἐξηγεῖ γιατί, ὅσον ἀφορᾷ τὴν Πεντηκοστή, ἡ προτεσταντικὴ θεολογία δίδει ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν προσωπικὴ λήψη τῆς βαπτισματικῆς Χάριτος ἀπὸ τοὺς μετέχοντες⁵⁸, ἐνῶ ἡ Ὁρθοδοξία ἐπικεντρώνεται στὴν καθολικὴ ἐπίγνωση τῆς κοινῆς κατανόησεως τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ Τῆς βιώματος⁵⁹. Ἡ καθολικότητα τῆς συνεπιγνώσεως τῶν μετεχόντων καθιστᾷ τὴν Πεντηκοστὴ ἡμέρα ὀλοκληρώσεως τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ πληρώματος τῆς Ἀληθείας. Στὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τῶν *Πράξεων* ἢ πολυγλωσσία ἀπασχολεῖ τοὺς «ἐτέρους» (*Πράξ.* 2,13), τοὺς μὴ συμμετέχοντες στὴν κοινὴ ἐμπειρία τῆς ἀγιοπνευματικῆς μεθέξεως. Οἱ «ὀμοθυμαδόν» καὶ «ἐπὶ τὸ αὐτό» συναχθέντες τὴν «ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς» (*Πράξ.* 2,1), ἐνώνονται σὲ σῶμα Χριστοῦ, λόγῳ τῆς μεταξὺ τους κοινωνουμένης συνεπίγνωσης τῆς Ἀληθείας⁶⁰. Ἡ καθολικότητα τῆς συνειδήσεως τῆς Ἀλήθειας ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ διηνεκὲς καὶ τὴ διατήρηση τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεώς της. Προηγεῖται ἡ ζωὴ τοῦ Πνεύματος ἀπὸ κάθε σχῆμα, λόγο

57. G. Simmel, *Vom Wesen des historischen Verstehens*, Stuttgart 1957, σ. 59.

58. Dunn J., *Baptism in the Holy Spirit. A re-examination of the New Testament teaching on the Gift of the Spirit in relation to Pentecostalism today*, The Westminster Press, Philadelphia 1970, σ. 53-54.

59. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν ἀγίαν Πεντηκοστὴν, καὶ διὰ τί σημεῖα νῦν οὐ γίνεται, καὶ ὅτι τὰ πραττόμενα καὶ λεγόμενα παρ' ἡμῶν ἀναγράφεται*, Ὁμιλία Β', PG 50, 453-470. Πρβλ. Α. Φίλης, «Οἱ ὀραθεῖσες ἀπὸ τοὺς συνηγμένους στὸ ὑπερῶο γλῶσσες κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς (*Πράξ.* 2, 3α)», στό: *Καιρός. Τόμος Τιμητικὸς στὸν Ὁμότιμο Καθηγητὴ Δαμιανὸ Ἀθ. Δόικο*, [ΕΕΘΣΠΘΝΣ 4], ἐκδ. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 481-500.

60. Ἡ Ἐκκλησία ἐορτάζει τὴν Πεντηκοστὴ ὡς τὴ γενέθλιο ἡμέρα Τῆς ἀπὸ τοὺς Ἀποστολικούς χρόνους. Σμέμαν Ἀλέξανδρος, *Ἐορτολόγιο. Ἐτήσιος ἐκκλησιαστικὸς κύκλος. Βίωση τῆς Πίστεως Β'* [Ὁρθόδοξη Μαρτυρία 60], μτφρ. Ἰω. Ροηλίδης, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1997, σσ. 193-206· Ἰ. Βλάχος, «Τὰ χαρισματικὰ καὶ τὰ κανονικὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας ἵγουν Πεντηκοστὴ καὶ θεία Εὐχαριστία», *Θεολογία*, τ. 88, 3 (2017), σσ. 5-41· Ἀ. Θεοδώρου, «Ἐρμηνεία τοῦ ἱαμβικοῦ κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς», *ΕΕΘΣΠΑ* τ. ΚΘ' (1994), σσ. 57-77.

ἢ τύπο⁶¹. Τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως διατυπώθηκε περίπου τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα, ὡς ἀπόρροια τῆς κοινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας καὶ ὄχι ὡς ὑποστάτης τῆς. Ἡ συνοδικὴ καὶ ἐν γένει πατερικὴ θεολογία δὲν παρεκλίνουν ἀπὸ τὸν δορυφορικὸν τοῦ ρόλου. Ἡ θεολογία σημαίνει τὴν ὄντολογικὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ Ἀλήθεια⁶². Ἡ ἱστορικότητα τοῦ δόγματος δὲν μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας⁶³. Ἡ προτεσταντικὴ οὐτοπία ἀναζητεῖ τὴν «εἰς τόπον Χριστοῦ Καθολικὴ Ἐκκλησία»⁶⁴ ἐκτὸς τοῦ ἱστορικοῦ τύπου Τῆς.

SUMMARY

Dogmatic Pluralism and Canonical Comprehensiveness

By Prof. Eirini Christinaki–Glarou

National and Kapodistrian University of Athens

The reformist movement of Protestantism is based on the general principle of constant movement, of a constant renewal and revision of life and thought. Reformers did not seek the "spirit of the law", but discovered the "law of the Spirit" in the famed principle of sola scriptura that spawned consecutively the principle of freedom regarding faith and its revision, the principle of shared territoriality and the doctrine of a Constantly Reformed Church (*ecclesia semper reformanda*). This doctrine could be schematically visualized as an abstract art painting, featuring disjointed shapes placed on a common ground. Such a fragmented

61. Πρβλ. Ν. Νισσιώτης, "The witness and the service of Eastern Orthodoxy to the One undivided Church" στὸ: C.G. Patelos, *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement* (Documents and Statements 1902-1975), Geneva 1978, σ. 231-241.

62. Πρβλ. Ν. Νησιώτης, «Ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη καὶ ὡς δοξολογία», στὸ: *Θεολογία, Ἀλήθεια καὶ Ζωή, (Πνευματικὸν Συμπόσιον)*, ἐκδ. «Ζωή», Ἀθῆναι 1962, σσ. 177-214.

63. Πρβλ. Ν. Ξιώνης, «Ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρας τοῦ δόγματος. Ὁ λόγος τῆς Ἀληθείας στὴν ἱστορία τῆς θείας ἀποκαλύψεως», *Θεολογία* τ. 85, 1 (2014), σσ. 63-76.

64. Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου, *Πρὸς Σμυρναίους*, VIII, 1-2, σ. 162 (PG 5, 713B): «Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ Πατρί... Μηδεὶς χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου τι πρᾶστέτω τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἐκεῖνη βεβαία εὐχαριστία ἡγείσθω, ἢ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον οὔσα, ἢ ᾧ ἂν αὐτὸς ἐπιτρέψῃ. Ὅπου ἂν φανῇ ὁ ἐπίσκοπος, ἐκεῖ τὸ πλῆθος ἔστω ὡσπερ ὅπου ἂν ᾗ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία».

arrangement renders impossible the endorsement of any long-standing interconnection of its distinct parts, whether such an interconnection is based on a sacramental, doctrinal or canonical (administrative) unity. These unconnected shapes cannot form a single artwork, unless they are in one frame. In view of the near-bottomless list of Protestant churches, it is quite evident that Protestantism, as a distinctive phenomenon, could not be defined outside the context of a primal general principle, which is none other than the legitimacy of doctrinal revision. In the absence of a canonical system preventing the crossing of doctrinal boundaries, limits are naturally abolished. Canonical nihilism has thus fostered the understanding of revelatory experience as a phenomenon and not as fact; in turn, this tendency has caused the fragmentation of the Christological doctrine as well as of all ecclesiological Truth. The legalism of Protestantism is based on its conventional nature. Just as the text of the Law consists of constructed propositions requiring not truth assessment but only compliance for as long it remains in force, so does the propositional content of the various Confessions cease to be measured against the backdrop of the undivided Church and serves the role of maintaining a conventional framework of common agreement. For the doctrinal pluralism of Protestantism to be understood, there is no better example than the principle of Comprehensiveness, as intended and applied by the Anglican Church. It is through this principle of Comprehensiveness that the deadlock of doctrinal differences is overcome, thanks to the decline of the principle of local juridical catholicity, whether in a territorial sense, as was meant by first millennium Christianity, or in an ideal form, as was understood by early Protestantism. A striking aspect of the system of Comprehensiveness is the allusion to minority opinion as permissible and acceptable. In 1993, the issue of Protestantism's dogmatic pluralism takes on a new turn, following Hick's proposal for a "religiously more realistic" reading of the Christian doctrine. This so-called "Copernican" School of Theology nullifies confessional divisions along with any common Christian bedrock. Hick's proposal intends to overcome the obstacle created by the canonical principle of Comprehensiveness, which sets ecclesiological limits to doctrinal pluralism, through the implementation of a Gordian Knot-like solution

to the problem. In contrast to the theory of Comprehensiveness Hick's pluralist Christology, like many similar other cases, cancels the notion of doctrinal broadness perceived as a legitimate "synergy" of different doctrines. In effect, this theory abolishes the concept of universal truth. Not only does it simply accept minority opinion, but it abolishes all dialectical interplay between majority and minority, between a rule and an exception; where Canon Law is concerned, moreover, Hick's Christology completely destroys the legitimate authority of the holy tradition. In its early steps, Protestantism drew its missionary strength from the teaching of absolute predestination, i.e. from the faith in a society of divinely "saved" elects. The case today is quite the opposite. J. I. Packer is concerned about how the nation-centered Anglican Church can attain an ecumenical appeal, and so resorts to calling it "the Church of your choice" in his effort to attract converts in North America. The theory of Comprehensiveness has made it impossible to attract people to the Christian faith through the invocation of Truth. The faithful meets his/her private Messiah in the Church of his/her choice, having first become themselves the Messiah of the Church, which s/he chooses among so many others, thereby giving it, through the increased presence of other believers, a prolonged canonical existence in history.